Değerler Eğitiminde Sanat, Oyun ve Ototelos Tavır Kavramlarına Paradigmatal Bir Yaklaşım

Doç. Dr. Nazan Düz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2799-8328>

Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.04.2020

Kabul: 06.06.2020

On-line Yayın: 25.06.2020

Anahtar Kelimeler

Değer
Değerler Eğitimi
Sanat
Oyun
Ototelos Tavır

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43384>

Öz

Sosyal hayatı düzenleyen, bireyler arasındaki bağılılığı arttıran, insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaşılan ve paylaşılan gerçek davranış standartları olan değer kavramı toplumsal bir olgudur. Sevgi, saygı, yardımlaşma, adalet, dürüstlük, merhamet, hoşgörü, dostluk gibi değerler bir arada yaşayan insanların uzlaştıkları ve fikir birliğine vardıkları ortak toplumsal değerlerdir. Değerler eğitiminde sanatın ayrıcalıklı bir yeri vardır. Çünkü sanat, yüzyıllardır insanın düşünce ve değer yargılarını etkilemiş ya da bu düşünce ve değer yargılarından etkilenmiştir. Her sanat akımı, her sanat ekolü bu etki ve tepkimelerle toplumu şekillendirmiş veya şekillenmiştir. Sanatın değeri; sağladığı güzellik ve yararlılık olgusu ile onun insan yaşamındaki yeridir. Oyun akılla kurulan duygu ile şekillenen dolayısıyla yaratıcılığın sınırsız ve özgür bir biçimde kullanıldığı bir etkinliktir. Çocuğun oyun oynarken, sanatçının ise yapıtını ortaya koyarken gösterdiği yaratıcılık ototelos bir tavidir. Ototelos tavır, ereği kendi içinde olan tavidir. Çocuk yaşamı bir oyun gibi görür ve yaşamla oyun içinde iletişim kurar. Oyun çocuğu özgürleştirir ve onun varoluşunu sağlar. Çocuk oynadığı sürece vardır. Oyun çok keyiflidir, haz vericidir ve bu nedenle güzel'dir. Aynı şekilde sanat da sanatçının dilidir. Sanatçı yapıtını üretirken bir oyun içindedir ve özgürdür. Yapıt ürettiği sürece, vardır. Çocuk oyunda, sanatçı yapıt üretiminde güzel'i oynamaktadır. Sanat yolu ile eğitimle duyular ve duygular eğitilirken aynı zamanda zihinsel yetiler de gelişmektedir. Böylece birey duygu, düşünce, izlenim ve görüşlerini sistemli bir şekilde anlatabilme yeteneği kazanarak yaratıcılığını malzemeye verdiği şekil veya yüzey üzerine yaptığı sanatsal faaliyetler ile estetik bir düzeye ulaştırabilme yetisine sahip olmaktadır. Bu araştırmanın amacı; bireyin toplumsal değerleri kazanımında, toplumsal yaşama uyumunda istenen ve beklenen davranışları kazanımında zekâya dayalı duyuların ve sezgilerin eğitimi olan sanat eğitiminde oyun ve ototelos tavır kavramlarını paradigmatal bir yaklaşımla ele almak irdelemek ve önemini ortaya koymaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Düz, N. (2020). Değerler Eğitiminde Sanat, Oyun ve Ototelos Tavır Kavramlarına Paradigmatal Bir Yaklaşım. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 80, Summer, p. 287-297.

Paradigmatic Approach to Concepts of Art, Game and Autotelic Attitude in Values Education

Assoc. Dr. Nazan Düz

Uşak University, Faculty of Fine Arts, Department of Picture, Uşak – TURKEY

Article History

Submitted: 25.04.2020

Accepted: 06.06.2020

Published Online: 25.06.2020

Key Words

Value

Values Education

Art

Game

Autotelic Attitude

Abstract

Concept of value is a social phenomenon which regulates social life, and enhances attachment between individuals, and have genuine shared behaviour standards on which most people agree. Love, respect, helping each other, justice, honesty, mercy, tolerance, friendship are common social values on which people in a community compromise and agree. Art occupies a privileged place in values education in that it has either influenced human thoughts and value judgments or influenced by them for centuries. Every art movement has shaped society or been shaped by it through interactions. The value of art is evaluated by the place it has gained in people's life through the usefulness and beauty it has provided. A game is an activity which is created with intellect and shaped with emotion, which makes it an activity in which creativity can be made use of limitlessly and freely. The creativity which a child shows while playing a game and an artist while building her work is an autotelic attitude. Autotelic attitude is an attitude which contains in itself its own aim. A child sees life as a game and communicates with life through games. Games liberate a child and ensure his existence, which means he exists as long as he can play. A game is very enjoyable, pleasurable and therefore a nice activity. Likewise, art is the language of an artist. While creating his work, the artist is, as it were, in a game and free and he exists as long as he can create. While the child acts the beautiful in a game, the artist acts the same as he is creating his work. While senses and feelings are trained through education making us of art, mental abilities also improve; therefore, the individual acquires the ability to systematically express his feelings, thoughts, impressions and views, thus, he is able to take his creativity to an aesthetic dimension through his shaping the material or his artistic work on the surface of the material. This study seeks to discuss and reveal with a paradigmatic approach the importance of concepts of game and autotelic attitude in acquiring social values, in acquiring behaviours required and expected from an individual for adapting to social life and in art education, which trains intellectualized emotions and intuitions.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43384>

GİRİŞ

Toplumları bir arada tutan ortak değerler, insanın yüzyıllarca bir arada yaşayabilmek için harcadığı emeği, çabayı göstermesi ve yaşamışlığın birer tecrübesi olarak varlığını kabul ettirmesi bakımından değerlidir. Değer çoğunlukla ekonomide *ederini belirlemek* olarak tanımlanır ve *maddi değer biçmek* olarak açıklanır. Değeri ekonomik anlamda ele almaktan çok toplumsal, ruhsal ve düşünsel anlamda önemini ortaya koymak temel amaçtır. Çünkü değer kavramının sadece ekonomik olarak algılanması bu kavrama yüklenen anlamı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Değer ya da değerler insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaşılan ve paylaşılan gerçek davranış standartları olduğu için toplumsal bir olgudur. Bir an için sevgi, saygı, yardımlaşma, adalet, dürüstlük, merhamet, hoşgörü, dostluk gibi değerlerin olmadığı bir ortam düşünülecek olursa sosyolojik ve psikolojik anlamda ne kadar rahatsız, huzursuz ve amaçsız olabileceğimizi kestirmek çok zor olmayacaktır.

Bireyin bilişsel ve duyuşsal donanımını en üst düzeye çıkararak toplumda iyi bir yer edinmesini sağlamak ve diğer toplumlarla ilişkilerinde varlığını ortaya koymasını kolaylaştırmak eğitimin temel amacıdır. Hayatı düzenleyen sosyal bir öğrenme modeli olan değerler eğitimi öğrenilebilen ve öğretilen olgular olması bakımından hem eğitim bilimlerinde uygulanan yöntem ve metotlarla hem de ailenin çocuğu eğitirken onlara aktardığı değerler eğitimi ile günümüzde özellikle üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Birey doğar doğmaz bir eğitim sürecine girer. Bu eğitimin niteliğini aile ve bireyin içinde yetişeceği toplum belirler. Ailenin ve toplumun iyi eğitimli olması ve güçlü değer yargılarına sahip olması, bireyin de bu ortamda yetişen bir insan olarak hem eğitimli hem de ortak değerleri kazanmış nitelikli bir insan olması anlamına gelmektedir.

Nitelikli bir insan yetiştirmek aile ortamında alınan eğitimle birlikte bireyin yeteneklerinin ve ilgi alanlarının keşfedilerek bu doğrultuda uygulanacak bilimsel eğitim, sanatsal eğitim ve değerler eğitimi yöntemi ile mümkün olabilir. Sanat aracılığıyla verilen değerler eğitimi bireyin yaratıcı güç ve yetisini eğitmek, yaşamına aktarmasına olanak tanımak, seçmek, paylaşmak, gelişmek için vardır. Sanat eğitimi analiz ve sentezi öğretmek yaratıcılığı ve hayal gücünü geliştirir. İçsel güç, enerji, duygu, duyum ve algı yaratıcı çabayla dışa çıkarken, tercih edilen malzemeye şekil bulur. Rousseau'ya göre eğitim, doğaya göre insan yetiştirmek olsa da Eflatun'a göre eğitim ruha ve bedene yetenekli olduğu güzelliği vermektir. Dolayısıyla bireyin bilişsel ve duyuşsal eğitimini en üst düzeye çıkarmada, yaratıcılığını geliştirmede ve ortak değerleri kazanımında sanat oldukça önemli bir role sahiptir.

Değer Kavramına Felsefi Bir Yaklaşım

İnsan bir nesneler evreninde yaşar ve bu nesnelerle çeşitli ilgiler içindedir. Bütün bilgileri insana sağlayan bir bilince sahip olması sayesinde nesnelere yönelerek onları algılar ve onları bilinç korelasyonuna ya da obje durumuna yükseltir. Bir bilinç ya da süje ile bir obje arasında kurulan böyle bir ilgiye, *bilgi* adı verilir. Dolayısıyla insan, bilinç sahibi bir varlık, bir süje olarak bilen bir varlıktır. Hatta insan sadece bilen bir varlık değil, bu bilgisinin nesnelere, gerçeğe uyup uymadığını soran bir varlıktır da. Nesne, insanın zihnindeki tasavvuruna uygun ise böyle bir bilgiye *doğru bilgi* denir. Doğruluk, insanın objeye yüklediği bilgisel-mantıksal bir değerdir (Tunalı, 2012: 131-132). Nesne ve olayların, insanca önemini belirleyen niteliği olan değer kavramı, ruhsalbilimsel anlamda nesne ve olguların bireysel ve öznel önem taşıyan niteliğini dile getirir (Hançerlioğlu, 2013: 54). Hayatımızı kolaylaştıran nesneleri ele alırsak kişiyi pek çok zahmetten kurtarması, zaman kazandırması açısından bu nesneler çok değerlidir. Oysa bu nesneleri kullanamayacak durumda bir bedensel veya zihinsel engele sahip olsaydık bunlar bizim için değerli olmazdı. Örneğin bacakları olmayan bir insanın bisiklete binemeyeceği gerçeğinden hareketle bisikletin onun için değersiz olması, sağlam bacaklara sahip olan insanlar için ise değerli olması gibi. Bireyin nesneye verdiği değer kendi fiziksel özelliklerine göre değişebilmektedir. Yine bir örneklemeye gidecek olursak hiçbir engeli olmayan insanlar için

televizyonun değeri tartışmasız çok büyüktür. Ancak duyamayan ve göremeyen olarak her iki engele sahip olan insanlar için değersizdir diyebiliriz. Sadece duysaydı kısmen değerli olabilecekti ya da sadece görseydi işaret dilinden anlayabildiği ölçüde televizyona bir değer atfetmiş olacaktı.

Diğer yandan, insan: belli nesnelere gereksinim duyan, karar veren, seçim yapan, bazı şeylerden hoşlanıp haz duyan bir varlıktır. Susayan bir insan için su sadece bilgisel bir obje olan bir nesne değil, aynı zamanda bir gereksinme objesi olarak da yararlı bir objedir, yani bir değerdir. İnsan, seçenekler arasında seçim yapabilen bir varlık olarak içgüdüleri ve akıl seçenekleri karşısında akılsal yönde seçim yapan bir istem varlığı olarak bir ahlaksal değeri ortaya koyar. Bu ahlaksal değer, iyi değeridir. İnsan nesnelerle ilgisinde hoşlanma ya da haz duyma şeklinde bir tavır içinde olur ve haz duyduğu şeylere bir değer yükler ve onlara hoş, güzel ya da yüce der. Bilgi değeri doğruluk olarak açıklansa, pratik-ekonomik değer yararlı olarak açıklansa, ahlaksal değer iyi olarak açıklansa, estetik değer ise hoş, güzel ve yüce olarak açıklansa bile aslında doğada ve nesneler dünyasında bulunmazlar. Doğada ne yararlı, ne doğru, ne iyi ne de güzel değeri vardır ve doğa bu değerlerin dışında salt bir gerçeklik varlığıdır. Doğaya bu değerleri yükleyen de doğayı yararlı, doğru, iyi ve güzel yapan da insandır. İnsan yaşadığı evrene erekler koyarak değer nitelikleri katarak evreni yararlı, doğru, iyi ve güzel bir evren yapmakla *insan-sallaştırır* ve bu insan-sallaştırılan evren bir değerler evreni olmuş olur (Tunalı, 2012: 132). Tıpkı sanat yapıtlarının insanlaştığı gibi ya da yapıtlarda insansallaşan motifler ve nesneler gibi. Yapıtlarda bitkiler, nesneler en soyut halleriyle insani duygusal anlamlar yüklenirken veya insanların kahramanlıkları anlatılırken, toplumların tarihindeki önemli olaylar ve durumlar tasvir edilirken sanat eserleri bizleri aynı zamanda toplumun değerlerine şahitlik ettirmekte ve öğretmektedir. Örneğin Sürrealist sanatçı Dalí'nin *Narcissus'un Metamorfozu* adlı tablosunda Narcissus adında kendi görüntüsüne aşık olan genç bir erkeğin Nergis çiçeğine dönüştürülerek mitolojik tanrılar tarafından cezalandırıldığına tanık oluruz. Yapıt bize kendini beğenmişliğin kabul görmeyen bir davranış olduğunu öğretmektedir. Narsizm ve bunun gibi toplumsal bağlamda kabul görmeyen davranışları ele alan görsel, plastik ve edebi pek çok sanatçı ve yapıt vardır. Demek ki insanların doğasında yararlı, doğru, iyi ve güzel olana yönelme, yararsız, yanlış, kötü ve çirkin olandan uzaklaşma eğilimi vardır.

İletişim kurduğumuz insanlar karşısındaki tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve durumlarda aldığımız her karar ve ilgili davranışlarımız, bunları nasıl değerlendirdiğimize dayanır ve bütün bunlar yaşamımıza vermeye çalıştığımız yönü gösterir. Yön dediğimiz olgu ise insanı ve kendi kendimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlı farklı türden değerlendirmelerdir. Nitekim kişilerle ve kendimizle olan ilişkilerimizde, başkalarının ve kendimizin yapıp ettikleri ve ortaya koydukları, yakın çevremiz, çağımız, geçmiş ve gelecekle bağımız belli bir bütünlükte bir kişi olarak varoluşumuzun temelindeki değer anlayışımızdır (Kuşuradi, 2003: 5). Varoluşçuluğun kurucusu Heidegger, gerçekten varoluş sadece insandır ve insanın özü (varlığı) varoluşundadır derken yine varoluşçuluk felsefesinde Sartre'e göre varoluş, varlıktan öncedir. Sınırsızca özgür bir kendi kendini gerçekleştirir, insan varoluşunu kendi kurar, kendi kendini belirler ve kendini nasıl yaparsa öyle olur. Çünkü insan, kendi kendini *varlaştıran* tek ve biricik varoluştur. İnsanın varoluşu özünden önce gelir ve insan ancak kendi kendini varlaştırmakla özünü gerçekleştirir (Hançerlioğlu, 2013: 442). Dolayısıyla toplumu oluşturan da insan olduğuna göre her insan özünü gerçekleştirirken, kendi kendini kurarken aslında toplumu kurmaktadır. Bu durumda toplumun özü insan ve onun değerleridir. Olayları ele aldığımızda ise iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin yaşanan her olayın değeri kişiye veya topluma göre değişebilmektedir. Ancak ortak yargılar aynı düzlemde birleştğinde toplumsal değer yargıları oluşmaktadır. Bir erkeğin kadınına verdiği sevgi ve saygı değerini bize en derinden anlatan Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun sevgili eşi Eren Eyuboğlu için yazdığı *Karadutum* şiiri "...nar tanem, nur tanem, bir tanemsin..." dizeleriyle kadını ne kadar da yüceltmıştır. Eser tüm edebiliğiyle bize sevgiyi ne kadar da güzel hissettirmiştir.

Antik Çağ Felsefesinde Platon ve Plotinos'ta iyi ve güzel kavramları nasıl güzel-iyi

(kalokagathia) kavramında bir bireşime ulaşmışsa yine on sekizinci yüzyıl İngiliz felsefesinde Shaftesbury'de bu iki kavram aynı şekilde bir bireşime ulaşmıştır. Antik Çağ'da genel bir ahlak felsefesini bilimsel olarak ilk kez Yunan Aydınlanma çağında Sokrates'te görürüz. Ahlak sorunlarını kendine özgü yöntemi ile açıklamaya çalışan Sokrates'e göre:

...erdemlerin tümü bilgeliğe dayanıyorlar. Bilgi (episteme), insanları doğru eyleme, bilgisizlik de yanlış eyleme götürüyor. Bu nedenle, ahlaksal eylemlerimizin kaynağı bilgi oluyor. Bu bilginin içeriği ise, Sokrates'e göre, iyidir. İyi ile doğrunun ne olduğunu bilen kimse ise erdemlidir. İyi, güzel ve yararlı kavramlarını hep anlamdaş olarak kullanan Sokrates'e göre hoş ve yaşamı acımasız kılan işler, güzeldir. Her güzel iş de iyi ve yararlıdır. Öyleyse iyi, belli bir ereğe hizmet eder. Kimse kötüyü isteyerek yapmaz. Çünkü insanın kötüyü iyiye üstün tutması, doğasına aykırıdır. İnsanın iyiyi kötünden ayırabilmesi onun erdemli ve bilge olduğunu gösterir. Zaten bilgi, erdemdir. Erdemli olmak da bilge olmak demektir. Bilgiyi, bilimin gösterdiği yolu izleyen insan iyi ve mutlu olur (Arat, 2006: 17, 19, 21).

Antik Çağdan günümüze kadar iyi-güzel değerleri etik ve estetik değerler bağlamında tartışılabilen bir konu olmuştur. *İyi olan güzeldir* ya da *güzel olan iyidir ve yararlıdır* sorunu nihayetinde bilginin öğrenme yoluyla kazanılmış edimlerle bireyin kendi değer yargılarını oluşturmada etkili olmaktadır. Bilgiyi bilen erdem sahibi olacağına göre erdemli bir insanın iyi ve mutlu olması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.

Değerler Eğitiminde Sanat, Oyun ve Ototelos Tavrı Paradigması

Modernizmle birlikte dinin etkisinden kurtularak akılcı ve bilimsel temellere oturtulan, araştırma, sorgulama ve eleştiriye yönelik yeni sistemiyle modern ya da çağdaş dediğimiz eğitim aydınlanmanın ve modernizmin istediği tipte bir insan yetiştirmeye göre hazırlanmıştır. Amaç; akıl yürütebilen, neden sonuç ilişkisi kurabilen, özgür iradesini ve seçimlerini rahatça kullanabilen bir insan tipi oluşturmaktır (Turgut, 2002: 68). Cevizci (2012: 241)'nin ifadesiyle; eğitimin ontolojisini oluşturan ya da eğitimin gerçeklemesini ve ortaya çıkmasını sağlayan birden fazla fenomen, durum, özellik veya varlıktan söz edilebilirken öncelikle eğitimin söz konusu olabilmesi için, *eğitimci* adını verdiğimiz kişilerin, *eğitilen* olarak nitelenen bazı kimseleri, belirli bazı koşullar altında, belirli bir takım amaçlar doğrultusunda ve belli şekillerde değiştirmesi, dönüştürmesi, etkilemesi veya forme etmesi gerekir. Çünkü eğitim, bireyin fiziki yetenekleri, karakteri veya zihni üzerinde gerçekleştirilen biçim verici veya şekillendirici eylemlerin bir fonksiyonu olarak anlaşılır.

Eğitim sosyolojik görüşe göre yetişkinlerce gençler ve çocuklar üzerine uygulanması gereken bir eylemdir. Bu eylem, geçmişin ve ataların kalıtını yeni nesile aktarmayı ve yine bu eylem, gençlere ve çocuklara yaşamlarını sürdürecekleri topluma daha iyi uyabilmeleri için fikirler ve gelenekler vermeyi içerir. Psikolojik görüşe göre eğitim ise; her bireydeki yetenekleri en yüksek derecede geliştirmeli ve gelecekteki başarılarını sağlamalıdır (Ergun, 2005: 39). Bu tanımlardan yola çıkarak eğitimle, eğitim sürecine girmiş kişinin amaçları, bilgileri, davranışları, tavırları ve ahlak ölçülerinin değiştiği ifade edilmektedir (Demirel, 2005: 6). Alman düşünür Kant (2009: 31-35), insanı eğitime ihtiyaç duyan tek varlık olarak nitelendirerek insanın bakım-gözetim ve eğitime ihtiyaç duyan bir varlık olduğunu ve bir neslin bir sonraki nesli eğittiğini ifade eder. O'na göre insan, ancak eğitimle insan olabilir. Bazı şeyler insana eğitimle verilir, bazı şeyler ise ancak eğitimle geliştirilir.

Küken (1996); eğitim, insanlara yaşamları için gerekli olan şeyleri öğretir ve yaşamlarını başarılı bir şekilde geçirebilmeleri için yönlendirir. Eğitimde öğretilebilecek en büyük kazanç erdemdir. İnsan ancak erdemli olursa edindiği bilgileri doğru ve yerinde kullanır. Sokrates, eğitimde görev alacak her kişinin *bütün hayatını, henüz erdeme erişmemişleri teşvik ile geçirmeleri gerekir* der. Bu yüzden her şeyden önce yeni yetişecek çocuklara erdemli olmayı öğretmek ve insan soyunu yüceltmek gerekir.

Erdem olmadıkça hayatta yapılacak her işin sonunda utanç ve kötülük vardır demektir (1996: 86-88; Düz, 2018: 1347).

Sanat eğitimi bireyin tüm ruhsal ve bedensel eğitim bütünlüğü içinde estetik kaygı, düşünce ve görüşlerinin geliştirilmesini yetenek ve yaratıcılık gücünün olgunlaştırılmasını, sanatsal değerlere hoşgörü ile yaklaşma çabasını esas alır (Artut, 2004: 91). Sanat tarihçisi ve eleştirmen Herbert Read'ın *Sanat yolu ile eğitim* sözü tüm dünya sanat eğitimcileri tarafından benimsenmiştir.

Read; ilkökul çağı çocuklarını eğitme konusunda "Her şeyden önce öğretmenin onu inceleyip tanıması, kişisel sevgilerini ve yeteneklerini bilmesi gereklidir. İşte ondan sonra bir ilgi uyandırma olanağı sağlanmış olur. Coşku verildikten hemen sonra hiç vakit yitirmeden çocuğa bol malzeme vermeli ve beklemeli. İsteddiği ve sevdiği malzemeyi bulduğu an çocuk kendine has kuraldışı fakat bir fabrikanın çalışması gibi spontaneleşmiş bir çeşit sanayi kurmayı başarır." demektir (Kehnemuyi, 2002: 18-19).

Sanat yolu ile eğitimle duyular ve duygular eğitilirken aynı zamanda zihinsel yetiler de gelişmektedir. Böylece birey duygu, düşünce, izlenim ve görüşlerini sistemli bir şekilde anlatabilme yeteneği kazanarak yaratıcılığını malzemeye verdiği şekil veya yüzey üzerine yaptığı sanatsal faaliyetler ile estetik bir düzeye ulaştırabilme yetisine sahip olmaktadır. Temel amaç sanatın temel öğeleri ve ilkeleri ile yaratıcı güç ve yetiyi eğitmek ve yaşamına aktarmasını sağlayabilmektir. Sanat eğitimi zekaya dayalı tüm duyuların ve duyguların eğitimi olarak bireyin kendi toplumunda ve toplumlar arası ilişkilerinde varlık kazanmasında önemli derecede rol oynar. Çağın gerekliliği olarak birey hem bilgisel hem de sanatsal anlamda donatılmalıdır. Sadece salt görsel ve plastik eğitim değil, tüm sanatsal ifade tarzlarını içine alan bir sanat eğitimi 21. yüzyılın toplumsal sorunlarını ve zihinsel rekabetlerini çözmede büyük olanaklar sağlayabilir.

Oyun kavramını sanat ve ototelos tavrı bağlamında paradigmatik bir yaklaşımla irdeleyecek olursak; Özdoğan (2000: 101)'a göre oyun, kendiliğinden ortaya çıkan, hedefi olmayan, mutluluk ve rahatlık getiren serbest bir aktivite olduğu gibi duyu organlarında, sinir ve kaslarda, zihinsel düzeyde oluşur ve bu üç düzey birlikte çalışır. Oyunda hayal dünyasındaki istekler, beklentiler dışı vurulurken deneyimler tekrarlanır ve çevre taklit edilir, yeni şeyler denenir ve keşfedilir. Oyun zaman ve mekân kendi sınırlar. Yani çocuğun kendi istediği doğrultusunda kurguladığı zaman periyodu ve mekânla sınırlıdır. Bunların yanı sıra oyun çocuğun iç dünyasını dıştaki sosyal dünya ile birleştirmesine yardım eder ve düzenli gelişim aşamaları gösterir. Karmaşık bir insan davranışı olarak dinamik bir süreç olarak tanımlansa da ilgi, kendiliğindenlik ve eğlenceyi içerir.

Oyun aynı zamanda çocuğun dileklerini ve kaygılarını dile getirir ve katharsis (arınma) yoluyla kaygılarını aşmasına yardımcı olur. Aktif oyun, ruh sağlığının bir göstergesi olarak görülebilir (Onur, 2014: 81) çünkü bebeklikten itibaren beyin ve kas gelişimi ile aşama aşama gelişen beceriler oyunun kurgusu ile doğru orantılıdır. Yörükoğlu (2006), çocuk oyun oynadıkça duyuları keskinleşir, yetenekleri serpilir, becerisi artar ve yaratıcılığı gelişir. Çünkü çocuk için en doğal öğrenme ortamı oyundur. Oyun, çocuğun duyduklarını, gördüklerini sıvayıp denediği, öğrendiklerini pekiştirdiği bir deney odasına benzer. Oynayan çocuk, kendi küçük dünyasındadır ve o dünyaya kendisi egemendir. Kuralları kendisi koyup, kendisi bozar. Sadece yaşlılarını bu dünyaya almak ister diyerek çocuğun oyun yoluyla kendine çok ayrıcalıklı bir dünya yarattığından bahseder (2006: 67).

Şiir okuyan, müzik dinleyen, bir resmi izleyen, vb. gibi estetik tavrı içinde olan insan, aslında bütün kişiliği ile ilgi kurduğu ve öznel olarak yaşadığı o sanat yapıtının varlığına yönelmiştir. Onu böyle bir durumda iken uyuracak olsanız, sanki başka bir dünyadan uyanır gibi olacaktır. Aynı durumu çocuk oyunlarında da görmek mümkündür. Bir değneği at ya da bir tahta parçasını uçak yapan çocuk, hayal ve kurgularıyla içinde tek kahramanın kendi olduğu bir dünya yaratır. Bu dünya hepimizin ortak

yaşadığı objektif dünya değil sadece çocuğun kendi kurduğu sadece ona özel sübjektif bir dünyadır. Görüldüğü gibi estetik tavır ve yaşantı ile oyun arasında ileri derecede bir benzerlik vardır. Estetik tavır, *ereği kendinde* bulunan tavır demektir yani kendi dışında bir başka amacı olmayan tavır demektir. İzlediğimiz resmi salt haz almak için izliyorsak ereği içinde bir estetik tavrıda oluruz. Eğer resim bilginizi arttırmak, hoş vakit geçirmek ya da kültürümüzü zenginleştirmek amacıyla bunu yapıyorsak bu durumda estetik tavrın dışında bir erek olur. Böyle bir tavır estetik olma niteliğinden yoksun olur. Çünkü estetik tavrın ereği, estetik tavrın içinde bulunur. Estetik tavrın bu niteliğini görenler estetik tavrı çocukların oyun oynamalarına benzetmişlerdir. Bu düşünürlerin başında Alman yazar Friedrich Schiller gelir. Tıpkı Kant gibi estetik olanı, kendine özgü bir dünya olarak anlayan Schiller'e göre estetik olanın bu kendine özgülüğü, bilgi ve ahlak karşısında onun sahip olduğu niteliklerden ileri gelir. Kant'a göre bilgi, teorik aklın, ahlak pratik aklın ya da istemin belirlediği dünyalardır. Estetik olanı ise duygu belirler ve estetik olan bunlardan tamamen bağımsız bir varlık alanı değil, tersine bilme ve istemenin özgür oyunundan meydana gelir (Tunalı, 2012: 25-26). Oyun akılla kurulan duygu ile şekillenen dolayısıyla yaratıcılığın sınırsız ve özgür bir biçimde kullanıldığı bir etkinliktir. Oyun ile var olan yaratıcılık ve hayal gücü daha da gelişir. Ancak çocuk bu amaçla oynamaz. Aslında farkında olmadan oyun yoluyla eğitilir.

Schiller'e göre hem gerçek hem mecaz anlamda şekil içtepsisinin nesnesi şekil adını alır. Bu kavram eşyanın tüm şekillerini ve onların fikirlerle olan münasebetini içine alır. O halde oyun içtepsisinin nesnesi canlı şekildir. Bu, sanat yapıtı olarak estetik kaygı ile üretilen estetik şekilleri yani tek kelime ile *güzel* olan her şeyi ifadeye yarar. Bir mermer blok cansız olmasına rağmen bir heykeltraşın veya bir mimarın elinde canlı bir şekil olabilir. Biz onun yalnız şekli üzerinde düşündüğümüz sürece o cansızdır, yalnız canını duyduğumuz müddetçe de şekilsizdir. Ancak şekil duygularımızda yaşadığı ve canlılığı aklımızda şekil aldığı anda canlı bir şekildir. Güzel diye hüküm verdiğimiz her şey için bu böyledir. Güzeli kavradığımızda akıl şekil içtepsisiyle maddeye bağlı içtepi arasında bir beraberlik yani oyun içtepsisi olmasını ister; çünkü gerçeğin birliği ancak şekille, tesadüf ihtiyaçla, pasifliğin birliği ise özgürlükle insanlık kavramını tamamlar (Schiller, 1999: 57-58). Dolayısıyla *güzel* kavramı Schiller için insanın gelişmesi, insanın kültürce biçim kazanması ve insanın insanlaşması için çok önemli bir görev yüklenmiştir.

Oyun hakkında düşünürler çok çeşitli kuramlar ortaya atmıştır. Kimine göre oyun; bir boşalma, duyguları dışa vurma, kimine göre enerji fazlasını atma, kimine göre çocukların büyürken yani vücudu gelişirken acıyı hissetmemeleri için fizyolojik bir itki, kimine göre ise taklit içgüdüünün (Mimesis) doygunluğunu sağlamaktır. Bir kurama göre, oyun, genç insanın ileriki yaşamının gerektirdiği uğraş ve eylemlere hazırlık aşamasıdır. Bir başka düşünceye göre ise insanda imgelemin yardımı ile doğuştan var olan yeteneği geliştirme itkisi, yarışma, üstün gelme içgüdüü oyunu ortaya çıkarmaktadır (Nutku, 2006: 16-17). Aslında ileri sürülen tüm bu düşünceler oyunu doğru olarak açıklamaktadır. Ancak oyun bilinçsiz yapılan bir eylemdir. Kar amacı gütmeyen. Menfaatsiz ve bilinçsizce yapılan *güzel* eylemler bütünüdür.

Eğitim ve sanat ilişkisine ışık tutan Schiller'de oyun içtepsisi üçüncü bir içtepi olmaktadır. Schiller (1965)'in *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup* adlı eserindeki 18. mektubunda üç içtepiden söz eder. Doğa yanına duygusal-madde içtepsisini, akıl yanına biçim içtepsisini alır. Bu iki içtepi ait oldukları doğa ve aklın birbirine karşıt olması gibi aynı zamanda iki karşı kuvvettir. İnsan varlığı yalnızca bu iki kuvvetin egemenliğinde olsaydı bu iki içtepinin karşıt kuvvetlerinin sürekli bir çatışma alanı olurdu. İnsanın doğa yanındaki *madde içtepsisi* ile akıl yanındaki *biçim içtepsisi* arasındaki çatışmayı ortadan kaldıran, düzensizlikten kurtaran insanın sahip olduğu üçüncü bir içtepi olan *oyun içtepsisi*'dir. İnsandaki bu oyun içtepsisi duygusal bir içtepidir. Duygu soyut bir kavram olarak yaşamın içindedir ve yaşama yöneliktir. Duyu içtepsisi yaşama, biçim içtepsisi ise biçime, akla yönelir. Dolayısıyla

oyun içtepsi her iki içtepiyi kendi içinde kuşatır ve onların objelerini birleştirip canlı-biçime yönelir. Duyu ile yaşamı, akıl ile biçimi birleştirerek canlı-biçimi oluşturur. İşte bu canlı-biçim ise *güzellik* adını alır (Karayağmurlar, 1990: 188). Bu durumda güzelliğin diğer adı canlı-biçim olan sanat yapıtıdır. *Güzel*, oyunda canlı bir içtepi olmaktadır ve oyun içtepsinin en önemli özelliği *güzel*'dir. Çünkü oyun istenmediği sürece oynanamaz. Zorla hiçbir canlı oyuna dahil edilemez. Çıkarıcı bir istek olmalı ki oyun *güzel* olabilsin.

Sanatın ortaya çıkış nedenleri arasında sanatın psikolojik boyutu, insanın doğaya karşı savunma yöntemi olarak geliştirdiği büyüye dayalı inanış, ya da oyun içtepsine bağlı olarak gelişen aktif bir süreç olduğuna dair farklı görüşler vardır. Başlangıçta insanların mağara duvarlarına yaptıkları resimler her ne kadar doğal yaşama ve vahşi hayvanlara karşı üstün gelme gayreti olsa da aslında onları yapanlar topluluk içindeki görsel algılama ve çizme yeteneği iyi olan kişilerdi. Topluluklar büyüdükçe sanatçının sosyal ve psikolojik mesajlarını duyurma ve yayma isteği arttı. Aynı zamanda toplumların da haz verici eserlere olan beklentileri aynı düzlemde birleşti. Böylece sanat yapıtlarının içeriği yoğunlaştı, ikonlaşan mesajların göstergelerle dolduğu yapıtlar ortaya çıktı. Acaba ilkel resim veya antik formlardan günümüz kavramsal yapıtlarına kadar tüm sanatsal süreçte sanatçı yapıt üretirken bir oyun içinde miydi? Bu sorunun cevabını belki Turgut (2002)'un ifadelerinde bulabiliriz. Turgut'a göre; oyun yöntemindeki içtepi ile sanat yapıtı üreten bir sanatçıdaki içtepi aynıdır. Dolayısıyla çocuğun oyun oynarken, sanatçının ise yapıtını ortaya koyarken gösterdiği yaratıcılık *ototelos* bir tavidir. Oyun çocuğu dış dünyaya açan penceredir. Oyun çocuğu sosyalleştirir, yaratıcı ve ahlaklı yapar. Sorgulayıcı ve aktif bir öğrenme yöntemidir ve çocuğun dilidir. Çocuk yaşamı bir oyun gibi görür ve yaşamla oyun içinde iletişim kurar. Oyun çocuğu özgürleştirir ve onun varoluşunu sağlar. Çocuk oynadığı sürece vardır. Oyun çok keyiflidir, haz vericidir ve bu nedenle *güzel*'dir (Turgut, 2002: 39-40). Benzer biçimde sanat da sanatçının dilidir. Sanatçı yapıtını üretirken bir oyun içindedir ve özgürdür. Yapıt ürettiği sürece, varlığını ortaya koymaktadır. Çocuk oyunda, sanatçı yapıt üretiminde *güzel*'i oynayarak varlığını devam ettirmektedir. Oyun içtepsi, akıl ve algılamanın üstünde bir içtepi olduğu için akılla algılamanın üzerine çıkılarak *güzel* yakalanmaya çalışılır. Akıl ve algılama sınırlı olduğu halde, oyun kendi içtepsiyle *güzel*'in sınırsızlığını yakalamaktadır (Düz, 2018: 1352-1353). Dolayısıyla *güzel*'in sınırsızlığı *canlı-biçim* yani eser olduğuna göre sanatçı binlerce yıldır *güzel*'i yakalama çabası içindedir. Bu, sanatçı için katlanılabilir bir durum olmuş mudur? Ya da sanatçı oyun oynar gibi haz içinde yapıt ürettiği için hiç vazgeçmeden üretmeye devam mı etmiştir? Evet! Gerçekten buna değmiştir.

Düşünürlerin oyun üzerinde en çok birleştikleri nokta; oyun içinde insanın özelliklerinin *güzel* kavramından özgürlüğe dek ilginç bir boyut göstermesidir. Kant'a göre *güzel*; hem duyuşsal hem de akılsal olandır ve insanı duyu dünyasından alıp akıl dünyasına götüren araçtır. Özgürlük ise duyular dünyasında değil akılsal dünyadadır. Çocuk oyun oynarken özgürlük içinde duygularını akılsal bir malzeme ile birleştirmektedir. Sanatçı da yapıt üretirken özgürlük içinde malzemeye şekil vermekle veya yüzey üzerine duyu ve düşüncelerini aktarmaktadır. Schiller'de özgürlük *oyun*'un nesnesi olan *güzel*'dedir. Kant'ta akıl ve duyu ya da akıl ve madde gibi iki içtepi birbirine karşıt iken Schiller'in oyun içtepsinde bu iki karşıt içtepi birleşmektedir (Karayağmurlar, 1990: 188). Kant, anlayışımızın basit bir biçimde çevremizdeki nesnel dünyanın bir yansıması olmadığını, ancak anlayışımızın da dünyayı kurduğunu ileri sürer. O'na göre nesneler bizimle, basit bir biçimde konuşmazlar aynı zamanda kendilerini, bizim onları bilme yollarımıza uydururlar. O halde zihin dünyayı etkin bir biçimlendirme ve tekrar biçimlendirme süreci olarak algılanır. Bu biçim tutkusu, yaşamın anlamını bulmaya ve kurmaya uğraşmanın bir yoludur. İşte *has yaratıcılık* budur (May, 2013: 142). Aslında her yaratıcılığın kaynağında oyun vardır. Resim çizgilerle oynanan oyundur. Müzik seslerle oynanan, şiir sözlerle, dans

hareketle. Tiyatro ise kişilerle olayların oyunudur. Diğer bir deyişle sanatçı da çocuk gibi hayal gücünü ve biçimlendirme yetisini özgürce kullanarak, mantık bağlarından sıyrılarak seslerden, sözlerden, ya da çizgi ve renklerden kurulu yeni bir yaratıcı bileşim ortaya çıkarır. Sanatçı tıpkı çocuk gibi olaylar, kişiler, sesler, sözler, çizgiler ve renklerle oynar (Yörükoğlu, 2006: 69; Düz, 2018: 1353).

Taklit (Mimesis) ve yansıtma çocukluktan beri tüm insanlarda ortak olan bir içgüdüdür (San, 2008: 45). Aristoteles sanatı, yansıma (mimesis) olarak değerlendirir. Taklit etmek gerçeğe yöneliktir ve gerçeğe dayanarak tasvir edilen şeyler, aslında hep gerçeğe ulaşmak için gidilen yollardır. Sanat bize var olan şeyi yani gerçeği göstermeye çalışır. Ancak sanatın ulaşmaya çalıştığı gerçeklik ve doğruluğun yanında *güzellik*'tir (Artut, 2004: 33). Güzel olan her şey gerçek ve doğrudur. Aynı zamanda gerçekliği ve doğruluğu bünyesinde taşıyan bir bilgi nesnesidir. Aristoteles'in *Mimesis Kuramı*'na bakışı ile sanat ve oyun arasındaki ilişkiyi değerlendirecek olursak; oyun da sanat gibi doğayı basite indirme aracıdır diyebiliriz. Mimesis kuramına göre sanat bir taklittir. Sanatçı doğayı taklit eder ve yansıtır. *Taklit etme* niteliği ile oyun, sanatın önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Aslında oyun da yaşamın bir taklididir. Gelecekle ilgili bir deneme ve alıştırma sürecidir. Eğer sanat taklitten doğmuşsa, oyun iyi bir taklit aracıdır. Bu anlamda, bir taklit aracı olan oyun sanatın kaynağını oluşturacak nitelikler gösterir. Çünkü her ikisinde de özgür bir biçimde duyguların ifadesi söz konusudur. İnsan *varlığı* taklit ederek görünür kılmaktadır. Oyun da sanat gibi içinde özgürlüğü taşımaktadır (Karayağmurlar, 1990: 195-196). Çocuk oyun da doğayı taklit etmekte sanatçı da oyun içinde doğayı taklit etmektedir. Çocuk haz ve heyecan içinde çeşitli materyallerle oyun oynamakta sanatçı ise yapıtıyla oyun oynamaktadır. Gerçeğe ulaşma, varlığını ortaya koyma ve varlığını devam ettirme içgüdüleri binlerce yıldır sürdüğü gibi belki yine binlerce yıl sürecektir. "İnsan, oyun yoluyla, bugüne dek *gerçeklik* diye adlandırılan gelinmiş her şeyden, baskı ve kısıtlamalardan özgürleşerek, yalnızca güzel olanla, yani özgürlüğün kendiyne oynayacaktır" (Nutku, 2006: 28-29; Düz, 2018: 1354). Çünkü sanatın özgür oluşu, yaratıcısının özgürlüğü ile ilişkilidir. Sanat ve oyunda ortaya çıkan bu özgür tavır, yalnız sanatçıyı ve oyundaki insanı değil, onunla iletişim kurabilen bütün insanları da özgürleştirebilecektir. Clive Bell'e göre; "oyun da sanat gibi, ereği kendi içinde olan *ototelos* bir davranıştır" (Akt. Karayağmurlar, 1990: 196-197).

Ünlü eleştirmen Read, çocuğu küçük yaşlarda yanlış bilgi baskısından kurtarmak için durmaksızın sanat eğitiminin ne kadar gerekli olduğunu öne sürmüştür. Çünkü O'na göre çocuk simgesel bir anlatımı, fantezi ve duyguları ile birleştiren, iç dünyasını söze getiren bir "ekspresyonisttir" (dışavurumcudur) (Kehnemuyi, 2002: 19). Aynı tavır sanatçıda da vardır. Sanatçı yapıtını üretirken söylemini özgürlük içinde kendi dışavurumcu yöntemiyle ifade eder. Kendisi doğaya iyi, güzel, doğru, yararlı değerlerini yüklerken yine kendisi yüklediği bu değerlerle sanata ve yapıta kendince değer atfetmiş olmaktadır. Kazandığı değerler ile insan-sallaşan evren gibi, yapıt da kendine yüklenen değerler ile insan-sallaşmakta canlı bir nesneye dönüşmektedir. Oyundaki özgür ve yaratıcı tavır ile yapıt üretimindeki özgür ve yaratıcı tavır ereği kendi içinde ototelos bir tavır olarak hem çocuğa hem de yapıtı okuyan ve izleyene katharsis duygular yaşatmaktadır. Yapıt üreten sanatçı ve yapıtları okuyan/izleyen diğer insanlar ortak bir geçmişin sahibi ve geleceğin sorumlularıdır. Sanatı doğrudan üreten bireylerin eğitimi veya sanat eserinden haz alan bireylerin eğitiminde ortak bir kültür ve bilgi birikimi ne kadar güçlü bir etkense sanat yoluyla eğitim de değerlerin kazanımında o kadar güçlü bir etkidir.

SONUÇ

Doğru, dürüst, adil, ahlaklı, cömert, yardımsever, öngörülü, çalışkan ve özverili bireylerin yetiştirilmesi değerler eğitiminin temel amacıdır. Değerlerin bireye kazandırılmasında sanat oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Değerlerin kazandırılmasına yönelik iyi bir sanat eğitimi bireye; nerede durduğunun, nasıl bakacağının ve ne söyleyeceğinin farkındalığını kazandırır. Olayları ve olguları

çabucak kavrayarak özümsemesini, farklı ve özgün çözüm yolları bulmasını ve üretmesini sağlar. Böylece her birey toplumun en küçük yapı taşı olarak toplumda söz sahibi olduğunu, kurallarını, haklarını ve özgürlüklerini bilir. Kendini tanır, neler yapabileceklerini nelerden kaçınması gerektiğini, nelerin suç nelerin ödül olduğunu kolayca kavrayarak kendine dengeli ve huzurlu bir yaşam hazırlar. Dolayısıyla bireyin davranışları ve yaşam tarzındaki denge, toplumun yapısını oluşturarak daha iyiyi, daha güzeli, daha ahlaklıyı yakalamayı hedefleyen toplumlar yaratır. Bu değerleri bildiği ölçüde yanında yer alacak değer sahibi bireyleri seçer. Bu seçicilik edinimi ile doğruyu yanlıştan ayıran bir söylemi olur (Halıçınarlı ve Düz, 2011: 227). Sanat eğitiminin en genel amacı daha iyi toplumlar yaratılmasıdır. Sanat eğitimi bireyin tüm ruhsal ve bedensel eğitim bütünlüğü içinde estetik duygularını olgunlaştırarak yaratıcı güç ve yetilerini yaşamına aktarmasına olanak tanımak için vardır. Yeteneklerin ve ilgi alanlarının keşfedilerek zekaya dayalı duyuların ve sezgilerin gelişiminde birey sanat ve oyun yoluyla toplumsal değerleri daha kolay ve hızlı bir şekilde kazanır, toplumsal yaşama uyumunda istenen ve beklenen davranışları elde eder. Sanat ve oyun yöntemi ile çocuğun fiziksel ve duygusal yönleri geliştirilebilirken ortaya çıkmamış gizli güçleri fark edilebilir. Oyun yöntemi aynı zamanda davranış ve kişilik gelişiminde etkili olan hatta çocukların tedavilerinde de kullanılabilen başarılı bir yöntemdir. Çocuğun gelişmesinde ve kişilik kazanmasında sevgi faktörü yanında çocuğu ruhsal doyuma ulaştıran ve yaratıcılığını geliştiren oyun içtepsi çocuğun kendini yetişkin gibi görme ve aynı zamanda güçlü olma istemiyle ilgilidir. Oyun içinde bir büyük gibi rol yapan çocuk, hayal dünyasında her şeyin olmasını istediği şekilde rol yapar. Dolayısıyla içten ve yalın tavırlarıyla kendince yaşamak istediği dünyayı kurar ve toplum içinde sahip olmak istediği statüyü betimler. Çünkü insanın yaşam serüveninde içinde bulunduğu çevre ve toplum bazı zorunlulukları beraberinde getirir. Öncelikle uyum ister. Oyun ve sanatın ortak noktası ikisinin de beklentisiz ve karşılıksız olmasıdır. Oyun içinde duyulan haz ile sanatsal süreçteki hissedilen haz ototelos birer tavır oldukları için *güzel*'dir. Bu özgür ve yaratıcı tavır, ereği kendi içinde ototelos bir tavır olarak hem çocuğa hem de yapıtı okuyan ve izleyene katharsis duygular yaşatır. İçinde yaşanan toplumda kanunların koyduğu kurallar, toplumu toplum yapan kültürel öğeler ve değerler eğitimle kazanılır. İnsanın yaşama uyum sağlaması ve varlığını devam ettirmesi hem bilişsel hem duyuşsal hem de değerler eğitimi almasını gerekli kılmaktadır. Doğru bilgiyi alan, bu bilgiyi özümseyen insan erdem sahibi insandır.

KAYNAKÇA

- Arat, N. (2006). Etik ve Estetik Değerler. 4. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Artut, K. (2004). Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri. 3. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2012). Eğitim Felsefesi. 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Demirel, Ö. (2005). Öğretim Sanatı. 8. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Düz, N. (2018). "Sanat Eğitiminde Ototelos Bir Tavır Olarak Yaratıcılık ve Oyun", Zeugma I. Uluslararası Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi, 13-16 Eylül, Gaziantep.
- Ergun, D. (2005). Sosyoloji ve Eğitim. 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Halıçınarlı, E. ve Düz, N. (2011). "Görsel Sanatlarda Değerler Eğitimi", Değerler Eğitimi Sempozyumu, 26-28 Ekim, Eskişehir.
- Hançerlioğlu, O. (2013). Felsefe Sözlüğü. 21. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2009). Eğitim Üzerine (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Karayağmurlar, B. (1990). Sanatta Yaratıcılık ve Eğitim, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Kehnemuyi, Z. (2002). Çocuğun Görsel Sanat Eğitimi. 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2003). İnsan ve Değerleri. 3. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Türk Felsefesi Dizisi: 6,

- Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.
- Küken, G. (1996). Felsefe Açısından Eğitim. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- May, R. (2013). Yaratma Cesareti (Çev. A. Oysal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Nutku, Ö. (2006). Oyun, Çocuk, Tiyatro. 2. Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Onur, B. (2014). "Anılardaki Çocukluk: Geleneksel Oyunlar ve Oyuncaklar." Saraydan Sokağa Oyun (s. 79-114) içinde. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Özdoğan, B. (2000). Çocuk ve Oyun. 3. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- San, İ. (2008). Sanat ve Eğitim. 4. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Schiller, J. C. Friedrich Von. (1965). İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup (Çev. M. Özgü). İstanbul: M. E. Yay.
- Schiller, F. Von (1999). Estetik Üzerine. (Çev. M. Özgü). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tunalı, İ. (2012). Estetik. 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turgut, İ. (2002). Eğitim ve Etik. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Yörükoğlu, A. (2006). Çocuk Ruh Sağlığı. 28. Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları.